

O OPĆIM JEZIČNIM I IZVANJEZIČNIM UVJETOVANOSTIMA STANDARDNONOVOŠTOKAVSKE PRAVOPISNE PROBLEMATIKE SA STANOVIŠTA NJEZINA HISTORIJATA I SUVREMENOGA STANJA*

Dalibor Brozović

Jezična je kultura bez sumnje dijelom kulture uopće. Jezične su norme načelnim uvjetom za jezičnu kulturu, pa svako društvo, i ono najnerazvijenije, posjeduje neke osnovne jezične norme, čak i kada još nema pismenosti. Jezično društvo posjeduje neku jezičnu kulturu, kao što uopće ima neku kulturu. Iz toga možemo izvući malo neizravan zaključak da su jezične norme ujedno i norme kulture, a to onda znači da se prema njima valja tako i odnositi. U nešto pojednostavljenu obliku to onda podrazumijeva da tretiranje jezične norme zahtijeva kulturne postupke. Takav zaključak, mislim, vrijedi općenito.

Razvijena društva, društva s višim oblicima kulture i civilizacije, posjeduju i jezičnu kulturu višega stupnja, u svakom slučaju pismenu, a u suvremeno doba jezične su norme redovno uobličene u standard. Drugim riječima, suvremena društva nezamišljiva su bez standardnoga jezika,¹ koji je obično izgrađen od domaće jezične sirovine, ali gdje kada je i kao gotov primljen izvana.² Razvijajući dalje ovo izlaganje u istom smislu, zaključit ćemo da razvijeno društvo mora imati pravopisnu normu, jer mora imati jezični standard, a standardni jezik praktički uvijek ima svoj pismeni oblik (u naše doba beziznimno), pa onda, naravno, uz ostale jezične norme standardnoga jezika (gramatičku, rječničku, izgovornu), mora postojati i norma koja regulira posebnosti njegova pisanoga oblika, a upravo to i jest pravopisna norma (uz grafijsku). Daljnji će nam onda zaključak biti da je pravopisna norma ujedno i kulturnom normom, poput ostalih jezičnih norma. Kako su pak kulturne norme samo dio općedruštvenih norma, isto kao npr. pravne norme ili norme ponašanja, možemo smatrati da su jezične norme, među njima i pravopisne, sa stanovišta ljudskoga društva neka vrsta jezičnoga bontona. I zaista, pravopisne i druge jezične norme postižu u određenom ljudskom druš-

* Referat na »Savjetovanju o pravopisnoj problematici u BiH — u svjetlu kolebanja i stabilizacije ortografske norme na srpskohrvatskom jezičkom području, Trebinje, 8 — 10. prosinca 1976. godine«. Tekst će biti objavljen u posebnom zborniku, a ovdje se donosi uz suglasnost organizatora, Instituta za jezik i književnost u Sarajevu.

¹ Definiciju pojma »standardni jezik« dao sam u raspravi »Славянские стандартные языки и сравнительный метод«, Вопросы языкознания, XVI/1967, br. 1, str. 3—33 (hrvatska verzija pod naslovom »Slavenski standardni jezici i usporedna slavistika« u knjizi *Standardni jezik*, Zagreb, 1970, str. 9—62): »Standardni je jezik autonoman vid jezika, uvijek normiran i funkcionalno polivalentan, koji nastaje pošto se jedna etnička ili nacionalna formacija, uključivši se u internacionalnu civilizaciju, počne u njoj služiti svojim idiomom, koji je dotad funkcionirao samo za potrebe etničke civilizacije« (BJ str. 14. *Stand. jezik*, str. 28).

² To je čest slučaj u zemljama tzv. Trećeg svijeta, bivšim kolonijama evropskih sila. No ipak se i tamo standardni jezik bivše metropole prihvaća kao vlastiti manje često nego što se to misli u Evropi (i manje uspješno, a katkada i ne definitivno).

tvu svoju svrhu samo onda ako se pripadnici toga društva odnose prema njima kao i prema ostalim normama.³ To je možda jasno samo po sebi, ali uvijek je vrijedno da se nad tom činjenicom svjesno zamislimo.

Pravopisne i druge jezične norme mogu dakle biti prekrasno zamišljene i izvanredno učeno utemeljene i obrazložene, a da ipak budu bespredmetne i promašene ako ih društvo ne prihvati, ako ih ne prihvati konkretan ljudski kolektiv koji sačinjava ovo ili ono društvo. Jer ljudi će ih primati i poštovati ili odbacivati i ignorirati ne kao »jezične norme«, nego kao »jezične norme«, zato što se i radi o normama. To je nešto što lingvisti i suviše često nemaju u dovoljnoj mjeri pred očima kada raspravljaju o ovoj problematici. U tom pogledu ne treba imati nikakvih iluzija – nema nikakve nade da bi u kojem jeziku zainteresirano društvo ili zainteresirana društva postupili bar jednom, bar iznimno drugačije.

Razumije se, svagdje vrijedi zahtjev da se na jezičnu normativnu problematiku, uključujući i pravopisnu, gleda u okviru kulturnih norma, dakle društvenih norma. I ne samo u tom okviru nego i na način koji tomu okviru odgovara. Razumije se onda isto tako da će taj zahtjev biti to važniji, to imperativniji što je gdje jezična normativna problematika zaoštrenija, nesređenija, bremenitija neriješenim pitanjima, lišenija nužnoga društvenog prestiža, kaotičnija, opterećenija izvanjezičnim momentima itd., itd.

Tu smo već na području koje nas upravo zanima, jer ne bi imalo nikakva smisla nijekati da opisane nevolje predstavljaju pravu sliku stanja u pravopisnoj problematici standardne novoštokavštine. Neću ovdje ulaziti u sve one pojedinačne detalje samo pravopisne problematike što su činjeničnom podlogom ocrtane slike, o njima sam u jeseni god. 1972. rekao u časopisu *Jezik* sve osnovno što sam imao reći, načelno i konkretno, a poslije u tijeku 1973. razradio bar neka pitanja.⁴ Ovdje me pak više zanima sama slika.

Govorimo li o pravopisnim pitanjima kojega idioma, moramo se prije svega zainteresirati kakav je to idiom, što on svojim svojstvima, svojim historijatom, svojim izvanjezičnim okolnostima i svojim funkcionalnim kvalitetama zahtijeva od svoje ortografije. Idiom o kojem je riječ, zvat će standardnom novoštokavštinom, jer on to bez sumnje i jest, to je jedino što se posve neosporno može o njemu reći: svaki standardizirani oblik novoštokavske jezične materije naprosto je po prirodi stvari standardnom novoštokavštinom, a koliko je meni poznato, nitko ne osporava da se Srbi, Hrvati, Crnogorci i bosanskohercegovački Muslimani za funkcije standardnoga jezika služe stan-

³ Za teoriju norme vidi kolektivno djelo *Общее языкознание*, Москва, 1970, 8. глава М. М. Г у х м а н, »Литературный язык«, стр. 502—548, 9. глава Н. Н. Семёнюк »Норма«, стр. 549—596. Usp. također E. Coseriu, *Sistema, norma y habla*, Montevideo, 1952, kao i zbornik *Проблемы нормы в славянских литературных языках в синхронном и диахронном аспектах*, Москва, 1976.

⁴ »O nekim načelnim pitanjima pravopisne i ortoepeške norme«, *Jezik*, XX, str. 12—19, »O ortoepeškoj vrijednosti dugoga i produženog ijekavskog jata«, isto, str. 65—74, 106—118, 142—149, »Dentali ispred afrikatâ: gube se ili se izgovaraju? O jednom starom pravopisnom i ortoepeškom pitanju«, isto, str. 129—142.

dardiziranim oblicima novoštokavske jezične materije. Našemu je pak savjetovanju predmetom znanstvenoga razmatranja pravopisna problematika prvenstveno na području Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine, ali i na području SR Hrvatske, SR Crne Gore i SR Srbije, a to upravo i jest teritorij koji nastavaju narodi što sam ih naveo. Prema tomu, da vidimo kakav je idiom standardna novoštokavština s obzirom na pravopisnu problematiku.

U prvom redu, standardna novoštokavština ima vrlo prozirnu fonološku i morfološku strukturu, ona je dakle jednim od »najtransparentnijih« evropskih standardnih jezika.⁵ Jedine su joj slabe točke u tom pogledu razmjerno neznatna fonetska razlika između č i ć, ž i ź (tj. *dž* i *dj*) i složen prozodijski sustav. No obje su te osobine funkcionalno slabo opterećene, osobito ona glasovna, a prozodija je ionako samo suprasegmentalnim svojstvom⁶, i što je za nas važno, u nas se uglavnom i ne odražava na pismu. Prema tomu, možemo slobodno reći da standardnoj novoštokavštini u načelu odgovara onakva ortografija kakva pristaje transparentnim idiomima.

Prije nego što razmotrimo kakav pravopis »pristaje« standardnoj novoštokavštini, treba da prvo vidimo jesu li njezine povijesno-društvene okolnosti onakve u kakvima jedan idiom može imati privilegij da sebi dopusti pravopis kakav mu pristaje. Slobodne ruke u tom pogledu mogu imati oni standardni jezici koje moderno doba nije zateklo već gotovo formirane, s fiksnim normama, uključujući tu i pravopisne. Ta je sloboda neka vrst utjehe i nadoknade onima koji su zakasnili, jer bilo bi više nego naivno kada bismo smatrali (kao što je u nas inače tradicija) da treba žaliti narode koji imaju staru kontinuiranu civilizaciju, s mnogostoljetnim kontinuitetom jezičnoga standarda. To se društveno blago onda plaća pravopisom opterećenime dvama s lingvističkog stanovišta načelno nepovoljnim ortografskim principima, historijskim i ideografskim.⁷ No ti pravopisi obično dobro funkcioniraju, jer ih društvo poštuje i u praksi provodi, a vidjeli smo već da je to os-

⁵ »Prozirnost« jednoga idioma uvjetuju one osobine koje omogućuju i čovjeku koji ga uopće ne poznaje i ne razumije, ponoviti rečenicu na tome idiomu koju je primio samo sluhom. Standardna novoštokavština posjeduje te osobine: u govornom nizu učestalost suglasnikâ samo neznatno premašuje visoku učestalost samoglasnikâ, u inventaru fonemâ imamo gotovo idealno prosječan broj vokala i nevokala, s time da se fonemi međusobno dobro razlikuju (a da se te razlike ujedno ne zasnivaju na suviše složenim razlikovnim obilježjima, tj. tzv. *distinctive features*), nema redukcija, alofoni nisu u fonetskom smislu previše udaljeni, ritam nije brz, itd. — dovoljno je da sliku usporedimo sa stanjem u dva velika, svjetska jezika izrazito neprozirna, tj. s ruskim i engleskim.

⁶ Od prozodijskih svojstava naglas (iktus, *stress*) i ton (*pitch*) svakako su suprasegmentalni, tj. određeni su ne u fonemu samome, nego tek u usporedbi s drugima u susjedstvu, no za kvantitetu (dužinu) to ipak vrijedi samo u nešto manjoj mjeri.

⁷ Historijsko pravopisno načelo odražava nekadašnji izgovor, npr. kada Francuzi pišu *cent* za *sa*ⁿ (broj 100), jer se u francuskom nekada zaista izgovaralo *cent*, asp. i lat. *centum* (ali u lat. je izgovor bio *centum*). Ideografski princip, rijedak u Evropi, odražava značenje, ne glasove sadanje ili bivše, npr. u ruskom pravopisu do 1913. миръ = »svijet«, миръ = »mir«. Historijski princip, gdje već postoji, ima i dobrih strana: olakšava pristup starijim djelima koja na sluh više ne bi bila razumijevana, u romanskim zemljama olakšava učenje latinskoga, i sl.

novnim kriterijem za ocjenu jedne ortografije. Zato te pravopise možemo ostaviti na miru — očito je već da standardna novoštokavština ne pripada tomu društvu. To znači da se nalazi među idiomima što se mogu koristiti utješnom slobodom.

Ti su idiomu morali izgrađivati jezični standard, dakle i pravopis, više-manje istodobno kada su ulazili u moderno doba za koje im je i bio potreban standard. To znači da je valjalo raditi brzo, sa svjesnim intervencijama, većima ili manjima, a u tim se prilikama može i birati. Sloboda je to veća ako nema kakva uglednog modela («etalona») na koji se valja oslanjati jer se to isplati s nekih izvanjezičnih razloga (kulturnih, političkih, i sl.).⁸ Sve to što je izneseno odnosi se i na standardnu novoštokavštinu: ona se u pojedinih naroda izgrađivala od polovice 18. do konca 19. stoljeća,⁹ a nije imala kakva «etalona» koji bi je čvršće vezao.¹⁰ Prema tomu, imala je relativno »slobodne ruke«. U toj se situaciji primjenjuju prvenstveno dva lingvistički povoljna ortografska principa, morfonološki¹¹ ili fonološki,¹² ili pak kakva njihova kombinacija. Pri tome transparentnim («prozirnim») idiomima pristaje bolje fonološki princip, intransparentnima bolje morfonološki, a razne kombinacije odgovaraju onima koji nisu izrazito ni jedno ni drugo.

Već smo rekli da je standardna novoštokavština izrazito transparentan idiom. To znači da joj pristaje fonološki pravopis, pa ga z a t o i ima. I to je jedini r a z l o g. Sve bi drugo bilo romantičarstvo, iluzije, primitivno samozadovoljstvo, mitologija ili megalomanstvo. To je dakle r a z l o g za fonološko pravopisno načelo u standardnoj novoštokavštini. A razumije se, z a s l u g a za to što je taj princip relativno dobro i dosljedno proveden u uspo-

⁸ Npr. oslanjanje slovačkoga na češki («srodni» standardni jezici), afričkih na bivše metropolske («nesrodni»).

⁹ Tu sam problematiku obrađivao u nizu rasprava: »Vuk Stefanović Karadžić i novoštokavska folklorna koiné. Prilog tipologiji slavenskih standardnih jezika«, *Standardni jezici*, str. 85—118 (prethodno *Slavia*, XXIV/1965, seš. 1, str. 1—27). »O početku hrvatskoga jezičnog standarda«, *Standardni jezik*, str. 127—158 (prethodno *Kritika* III/1970, br. 10, str. 21—42). »Uloga bosanskohercegovačkih franjevac u formiranju jezika hrvatske književnosti i kulture — od Divkovića do fra Grge Martića«, *Godišnjak* Instituta za izučavanje jugoslovenskih književnosti u Sarajevu, II/1973, str. 35—53 (prethodno *Jezik*, XX, str. 37—51), »O ulozi Ljudevita Gaja u završnoj etapi hrvatske jezične unifikacije«, *Radovi* Instituta za hrvatsku povijest, III/1973, str. 35—63. — Usp. još П а в л е И в и њ, Српски народ и његов језик, Београд, 1971. Radoslav K a t i č i ć, »Nešto napomena o postanku složenoga suvremenog jezičnog standarda hrvatskoga ili srpskoga«, *Zbornik* Zagrebačke slavističke škole, II/1974, str. 225—257 (s dosad najpotpunijom bibliografijom o problemu).

¹⁰ Problemi etalona obradio sam u raspravama »Tipovi dvojnih i višestrukih odnosa među slavenskim standardnim jezicima«, *Standardni jezik*, str. 63—83 (prethodno *Radovi* Zavoda za slavensku filologiju, X/1968, str. 41—53), »Češki standardni jezik kao etalon u doba slavenskih narodnih preporoda«, *Slovanské spisovné jazyky v době obrození*, Praha, 1974, str. 39/48.

¹¹ U nas se po tradiciji historijsko, ideografsko i morfonološko načelo zovu sva tri zajedno »etimološkim« — iako u čovječanstvu nikada nije bilo »etimološkoga« pravopisa niti bi uopće i moglo biti pravopisa sazdanoga na takvu principu.

¹² Tradicionalno zvan »fonetskim«. U stvari, postojao je samo jedan pravopis kojemu bismo mogli priznati taj princip — sanskrtski — ali i on je napravljen tek kad je već sanskrt bio mrtvim jezikom.

redbi s drugim razmjerno mlađim standardnim jezicima s transparentnom strukturom, pripada prvenstveno Karadžiću, što se tiče Srba, čak i gotovo isključivo njemu.¹³ Naravno, i drugi »transparentni« standardni jezici, ako su bili bez etalona, imaju također fonološki pravopis (iako ne uvijek i fonološku grafiju),¹⁴ no obično s više kompromisnih rješenja i s manjom dosljednosti.

Poslužit ću se samo s jednim primjerom, slavenskim, jer je i standardna novoštokavština slavenski idiom iako na to, doduše, često zaboravljamo. Među slavenskim standardnim jezicima ruski je svakako najneprozirniji i on ujedno ima i najjače izražen morfonološki pravopis. Uzmimo osnovu *vod-*. S fonološkim i fonetskim alternacijama ona se javlja u likovima [vod], npr. *вóду* »vòdu«, [vot], npr. *вод* »vóđā«, [vad], npr. *водá* »vòda«, [vadʹ], npr. *водé* L sg »vòdi«, [vɔd], npr. *водоно́с* »vodonóša«, [vɔdʹ], npr. *водяно́й* »vodènjāk«, itd. Vidimo dakle da u standardnoj novoštokavštini nalazimo uvijek slijed fonemâ /v/, /o/, /d/, uz prozodijske alternacije, kojih na pismu ne bilježimo (kao što ni Rusi ne označuju naglašenoga sloga), a u ruskome ne alternira samo prvi fonem /v/, drugi je /o/ ili /a-/, treći /d/, /t/ ili /dʹ/¹⁵ sve u raznim kombinacijama, koje ovdje i nisu iscrpene. Standardna novoštokavština može sebi dopustiti luksuz fonološkoga pravopisa, tj. pravopisa koji registrira foneme. U ruskome bi taj princip otežao, i to znatno, a ne olakšao funkcioniranje pravopisne norme. Otud se vidi kako je u najmanju ruku smiješno kada naši ljudi »žale Ruse« zbog pravopisa.¹⁶

Prilično je dugo trebalo dok smo došli do spoznaje da fonološki pravopis nije nekim »svespašavajućim« načelom. Osnovne zasluge za tu spoznaju (ko-

¹³ Usp. rad o Karadžiću naveden u bilj. 9 kao i rad P. Ivića naveden na istom mjestu (tu je uvršten i izvanredno instruktivan Ivićev pogovor fototipskomu izdanju Karadžićeva rječnika iz 1818, Beograd, 1966). Usp. još moje radove »Vuk i naš standardni jezik«, *Mogućnosti* XI/1964, br. 9, str. 910—917, »Srpskohrvatski standardni jezik i Vuk Stefanović Karadžić«, *Anali Filozofskog fakulteta*, Beograd, V/1965, str. 27—34.

¹⁴ Laici (i ne samo oni) prečesto su skloni ne razlikovati grafiju i pravopis (tj. ortografiju). U četverokutu

1. tezhko	2. teshko
3. težko	4. teško

grafija je fonološka pod 3 i 4 (tj. fonem ima svoj određeni znak), nije fonološka pod 1 i 2 (tj. *z*, *s* i *h* imaju i druge funkcije izvan digramâ *zh*, *sh*). Ortografija pod 1 i 3 nije fonološka nego monofonološka (jer označuje fonemski sastav morfema, ne riječi), ali ortografija pod 2 jednako je fonološka kao i ona pod 4, jer označuje konkretan fonem u riječi, makar ga i označivala nefonološkim sredstvom. Razumije se, ti bi odnosi ostali isti kad bismo uzeli koje druge grafeme, npr. digram *zs* umjesto *zh*, digram *ss* ili *sc* umjesto *sh*, monogram *f* ili *š* umjesto *š*, monogram *x* umjesto *ž*, itd.

¹⁵ Možda postoji i koji oblik *s* /tʹ/?

¹⁶ Ne mislim time reći, naravno, da je u standardnom ruskome morfonološki princip dobro proveden, nego samo da to načelo odgovara ruskomu jeziku. Drugi je problem što je provedba opterećena crkvenoslavenskim naslijedom.

ja još, na žalost, nije opća) imaju Stjepan Ivšić i Pavle Ivić,¹⁷ a nadam se da sam, uz druge, i sam nešto tomu pridonio. No upali bismo u drugu zabludu kada bismo sada pomislili da je izneseni jedini jezični razlog zašto standardnoj novoštokavštini »pristaje« fonološki pravopis, ujedno i jedini društveno-kulturni razlog zašto u pravopisu (ili pravopisima) standardne novoštokavštine ne smije biti nikakvih bitnih ni zamašnih promjena. Naime, ako koji standardni jezik ima s bilo kakva razloga pravopis koji mu po čisto jezičnim kriterijima ne »pristaje«, ali već stanovito duže vrijeme funkcionira bez većih problema koji se ne bi dali riješiti evolucionim usavršavanjem, onda se ne smije mijenjati osnovni princip pravopisa (osim ako nije takva promjena samo popratna uz koju drugu, npr. smjenu pisma).¹⁸ I zaista, toga nitko i ne čini. Kako pak u nas fonološki pravopis već više od sto godina kako-tako i koliko-toliko funkcionira (u našem stoljeću gotovo općenito), ne bi ga zbog kulturno-društvenih razloga valjalo mijenjati sve kada u jezičnom smislu i ne bi odgovarao, a najmanje bi to imalo smisla u stvarnoj situaciji, kada po jezičnim mjerilima odgovara. Prema tomu, mislim da se svatko može složiti kako je osnovni princip standardnonovoštokavskoga pravopisa (ili standardnonovoštokavskih pravopisa) opravdan i s lingvističkoga i s kulturno-društvenog stanovišta. Pod tim uvjetima on više i ne može biti ugrožen.

Drugo je pitanje kakve zahtjeve postavlja standardna novoštokavština na pravopisnu problematiku ne kao *standardni idiom*, o čem smo do sada govorili, nego kao *standardni idiom*. Ona to nesumnjivo nije u onom smislu u kojem su to ostali (južno)slavenski standardni jezici, ili neki susjedni kao talijanski i mađarski, i mnogi drugi evropski. To je vrlo lako dokazati. Uzmimo npr. brojeve: jedan, dva,¹⁹ tri, četiri, pet, šest, sedam, osam, devet, deset, jedanaest, dvanaest, itd., dvadeset, trideset, četrdeset, itd., sto, itd. sve do broja »1000«. Ili osobne zamjenice: ja, ti, on, ona, ono, mi, vi, oni, one, ona. U svem tome nema baš ništa što bi se razlikovalo od stanja u standardnim jezicima koje sam naveo, i to onda treba prihvatiti kao *jedan*

¹⁷ Stjepan Ivšić, »Etimologija i fonetika u našem pravopisu«, *Hrvatski jezik*, I/1938-9, br. 1, str. 3—13 (taj prvi članak u novom časopisu Ivšić je posvetio polemici sa zahtjevima da se hrvatski pravopis vrati morfonološkomu principu prije 1892), P. Ivić, v. radove spomenute u bilj. 9. i 13.

¹⁸ Promjena grafije u okviru istoga pisma (npr. reforma ruske ćirilske grafije 1918) pruža već znatno manje slobodnih mogućnosti.

¹⁹ Broj za ženski rod glasi *dvije* ~ *dve*. Primjeri brojeva i osobnih zamjenica što slijede, dani su u rječničkom, natukničkom obliku, i u takvu su predstavničkom liku neosporno jedinstveni u okviru standardne novoštokavštine, jer ijekavsko-ekavska opozicija u broju »2« (i poslije u *dvjesta* ~ *dvesta*, eventualno i *-sto*) nije hrvatsko-srpska, ili crnogorsko-srpska, ili muslimansko-srpska, nego unutar-srpska. S druge strane, u ukupnom morfološkom inventaru brojeva i osobnih zamjenica pojavit će se, uz opozicije *dviju*, *dvjema* ~ *dveju*, *dvama*, i kategorijski drugačije razlike kao *mène*, *mèni*, *njèga*, *ujèmu* ~ *mène*, *mèni*, *njèga*, *njèmu* i sl., razlike u učestalosti oblikâ kao *za me*, *za nj* i sl., u učestalosti dekliniranja kod brojeva 2—4, itd.

niz neospornih činjenica. Ali ne i j e d i n i. Uzmimo sada jednu posve banalnu rečenicu s područja kemije, takvu kakva bi mogla stajati u bilo kojem kemijskom udžbeniku. Ali ako je on izašao u nakladi zagrebačke »Školske knjige«, ta bi rečenica glasila: »Bijela sol za kuhanje (jest) kemijski (je) spoj natrija i klor«, a ako je izašao u nakladi beogradskog »Zavoda za izdavanje udžbenika SR Srbije«, glasila bi: »Бела со за кув/(х)ање (је)/(јест) хемијско једињење натријума и хлора«. A to je već situacija koja ni najmanje ne nalikuje onoj u spomenutim standardnim jezicima – u njima postoje dublete u onom smislu u kojem su one u našoj rečenici pokazane u okruglim zagradama i(li) razdijeljene kosom crtom, u nekima postoje i pojave načelno analogne razlici *bijela* ~ *bela* (u talijanskom i češkome, doduše manje uočljive)²⁰, ali ostale su razlike u njima nezamišljive – dovoljno je da shvatimo kako su tu identični (jer razlike u pismu ne računamo)²¹ samo prijedlog *za* i veznik *i* (oboje podcrtao), a to zaista nije mnogo. I to je ujedno drugi niz neospornih činjenica.

Između tih dvaju nizova činjenica nalazimo dubok ponor. U prvom nizu treba doći tek do brojke »1000« da se pojavi prva razlika *tisuća* ~ *hiljada*, koja, uostalom, i nije apsolutna, jer je riječ *hiljada* normativna i ondje gdje je reprezentativan oblik jezične norme *tisuća*. Usporedimo li riječi iz prvoga niza s odgovarajućim slovenskima (ili, kako se još može reći u okviru standardne novoštokavštine, slovenačkima), naći ćemo mnoge veće i manje razlike, pa čak i bitne.²² A kako je slovenski jezik kao dijasistem genetski kudikamo najbliži hrvatskosrpskomu (ili, sinonimno, srpskohrvatskomu), o čem ne može biti n i k a k v e sumnje, nepobitno je da su različiti realizacijski oblici standardne novoštokavštine pojave principijelno različite od različitih standardnih jezika, pa i najbližih i najrodnijih, jer se tada radi o različitim

²⁰ U standardnom talijanskome opozicija (s) ~ (z) realizira se u Firenzi i sjeverno od nje, npr. *fuso* = (fuzo) »otopljen« ~ (fuso) »vreteno«, »os(ovina)«, »ražanj«, ali nema je u Rimu i južno od njega, npr. *fuso* ~ (fuso) za sva značenja. Standardni češki realizira morfonemski slijed (s + h) kao (sx) u užoj Češkoj, kao (zh) u Moravskoj. Takve i slične pojave u okviru pojedinih standardnih jezika, kao i unutarsrpska ekavsko-ijekavska opozicija, zovu se zonalnim ili arealnim dubletama. Opširnije o tome govorim u radovima »O problemima varijanata«, *Rječnik jezika ili jezik rječnika? Varijacije na temu varijanata*, Zagreb, 1969, str. 3/14 (prethodno *Jezik*, XIII, str. 33–46), »Об общих и специфических особенностях узусной и кодификационной нормы в славянских стандартных языках« (moskovski zbornik, 1976, spomenut u bilj. 3, str. 128–138), »O jezičnim dubletama i sličnim pojavama u slavenskim standardnim jezicima, s osobitim obzirom na tipologiju jezičnih norma« (u tisku u Krakovu). Usp. još Alois Jedlička, *Spisovný jazyk v současné komunikaci*, Praha, 1974.

²¹ Ona *sama za se* ne bi značila bitno mnogo više nego unutarnjemačka opozicija fraktura (»gotica«) latinica.

²² Eden/en, ena, eno, dva (m. r.), dve (ž. i sr. r.), trije (m. r.), tri (ž. i sr. r.), štirje (m. r.), štiri (ž. i sr. r.), pet, šest, sedem, osem, devet, deset, enajst, dvanajst, itd., dvajset, trideset, štirideset, itd., sto, tisoć; jaz, ti, on, ona, ono, mi (m. r.), me (ž. r.), vi (m. r.), ve (ž. r.), oni, one, ona, + dvojina midva, medve, vidva, vedve, onadva (m. r.), onidve (ž. i sr. r.). Pri tom još treba imati u vidu da grafem *o* označava dva fonema (otvoreni i zatvoreni *o*), grafem *e* čak tri (otvoreni i zatvoreni *e* i poluglas), a slijed *nj* (npr. *njega*) označuj dva fonema, *n + j*.

dijalekatskim osnovicama pa je nemoguć prvi činjenični niz. A kako u »običnim« standardnim jezicima, s druge strane, ne može biti fenomenâ kakvi su ovdje za standardnu novoštokavštinu predočeni u drugome činjeničnom nizu, moramo standardnu novoštokavštinu smatrati pojavom različitom od tih »običnih« standardnih jezika. Ona jest *kôd*, ali ne ostvaruje se »kao takva« kao *tekst*. Drugim riječima, nije »normalnim« standardnim jezikom, nego je više-manje apstraktan *model* standardnog jezika.

Razumije se, znamo o čemu se radi. Riječ je o konkretnim realizacijskim varijantama jezičnoga standarda.²³ O tome je sociolingvistika, pa i jugoslavenska, rekla već dovoljno,²⁴ trebalo bi još, mislim, da se teoretski obradi i do kraja objasni neobično zanimljiv i specifičan fenomen bosanskohercegovačkoga standardnojezičnog izraza, na čemu se u posljednje doba intenzivno i pošteno radi.²⁵ Za nas je pak važno da se pravopisna problematika po prirodi stvari mora rješavati u okviru jezičnih normi, pa onda i u varijantski polariziranome standardu onako kako se rješava i nepravopisna varijantska jezična problematika. Dakle ne kao u »običnim« standardnim jezicima, gdje argument većine u cjelini jezičnoga standarda ima odlučnu važnost. I drugo, ne smijemo ni u ovom kontekstu zaboraviti ono što je u početku rečeno o jezičnim normama (pa i pravopisnima, naravno) u okviru društvenih i kulturnih norma. A tu je onda i postulat o postupcima.

Valja shvatiti da je beznadno naivan i iluzoran svaki eventualni pokušaj da se jezična i pravopisna problematika standardne novoštokavštine rješava uzimajući u obzir samo jedan od dvaju prikazanih činjeničnih nizova. Bilo je već takvih pokušaja, i svi su propali. Naravno, mnogo je teže rješavati probleme kada se rješenja moraju zasnivati na više nego jednome nizu činjenica. Ali, valja ih rješavati. I valja se kloniti onih babaroga koje već desetljećima kao profesionalni plašitelji uzdignutim glasom prorokuju da će se dogoditi nešto strašno ako se problemi budu pošteno, kvalitetno i civilizirano rješavali. Zbog takvih zabrinutih zlogukih proroka naši narodi – dakle priličan broj Evropljana – imaju na pragu posljednje četvrtine dvadesetoga stoljeća takvu standardnojezičnu situaciju kakva ona jest. I pravopisnu, dakako.²⁶

---

²³ Tu nije bitna neterminološka upotreba nazivâ. Savršeno je neumjesna zazornost koja se u nekim sredinama osjeća prema upotrebi u javnom i privatnom životu naziva »hrvatski književni jezik« umjesto profesionalnoga lingvističkoga termina »hrvatska varijanta standardne novoštokavštine«, ili manje precizno, »h. v. standardnoga hrvatskosrpskog jezika«. I tu je važan civiliziran odnos: Flamanci i Holandani oduvijek zovu svoje varijante nizozemskoga standardnog jezika flamanskim i holandskim jezikom, a lingvistička stvarnost ostaje pri tom kakva jest.

²⁴ Usp. bibliografiju u radu R. Katičića spomenutome u bilj. 9 (engleska verzija iziđi će u materijalima bukureštanskoga kongresa Međunarodnoga udruženja za proučavanje jugoistočne Evrope).

²⁵ Najdostupnije informacije u knjizi Milan Šipka, *Jezični savjetnik*, Sarajevo, 1975.

²⁶ Zapravo je u standardnoj novoštokavštini pravopisnu problematiku još relativno najlakše rješavati samo ako se stvore uvjeti za to — u fonetici, (mor)fonologiji, morfologiji, tvorbi, leksikologiji, sintaksi i sl. ima mnogo težih deskriptivnih i normativnih problema (u

JEDNAČENJE SUGLASNIKA U GOVORU I PISMU

Stjepan Babić

Naši se glasovi ne mogu u govornom lancu nizati jedan do drugoga slobodno, nego u nizanju postoje određena ograničenja. Neka su od njih poznata pod nazivima:

- jednačenje (asimilacija) po zvučnosti,
- jednačenje (asimilacija) po mjestu tvorbe,
- gubljenje ili ispadanje suglasnika.

Radi kratkoće sva će tri ograničenja zvati jednačenjima sve dok ih ne budemo razmatrali pojedinačno.

Ta su ograničenja opća, fonološka, i odnos pisma prema njima znatno utječe na pravopisna pravila i samu njegovu bit.

Ako pismo prati ta ograničenja pa se svaki glas (fonem) u izgovoru bilježi u pismu posebnim slovom (grafemom), onda takav pravopis nazivamo fonološkim, donedavno fonetskim.¹

Ako pismo ne prati ta govorna ograničenja, nego govor bilježi tako da pojedini morfemi zadržavaju pravopisno isti lik, tada se pravopis naziva morfonološkim, donedavno etimološkim.²

Jeziku XXIV/1976—7 obrađujem u nastavcima morfološka pitanja, i to nije nimalo lak posao). Pravopisna pravila pretežno konvencionalnog karaktera mogu se prilično lako usavršiti: veliko slovo, sastavljeno i rastavljeno pisanje, stavljanje točke; u pisanju zarezova važno je prije svega imati dobre i praktične formulacije pravila, jer je sadanja više-manje opća praksa uglavnom dobra. Što se pak tiče problemâ u vezi s (mor)fonološkom strukturom standardne novoštokavštine, mislim da su važne tri stvari: točan opis stvarnoga jezičnog stanja, adekvatna pravopisna pravila po fonološkom principu koja bi odrazila tu stvarnost, i konačno, elastičnost i poštovanje u stavljanju elemenata sadanje prakse. Tu je vrlo malen broj problema i svi su vrlo niske učestalosti tako da se bilo kakve eventualne novosti neće gotovo ni osjećati u tekstovima, a bit će pravopisni red. Pojedinačnih je pitanja malo — tu je suglasnik + rje, odnos *sljedeći* (prilog) ~ *sljedeći* (pridjev) i odnos *hrC-* ~ *rC-* — i u svim tim slučajevima pravopisna norma treba da ozakoni postojeće uzusne glasovne norme, jer je u suprotnosti s fonološkim principom da se jedno govori a drugo piše. Sistemski je pak problem samo jedan: skupovi dental + afrikat. Tu je postojeća kodifikacijska glasovna norma rezultat jedne zablude o (mor)fonološkoj strukturi novoštokavštine, standardne i organske, a pravopisna se norma zasniva na toj pogrešnoj glasovnoj. Otuda postojeći nered u tom doduše nisko frekventnom ali načelno važnom pitanju (podrobnosti u posljednjem radu iz bilj. 4). Dakle, kada se sve uzme u obzir, nisu teški putovi do dobrih rješenja, važno je samo i za pravopisna pravila prihvatiti neka opća pravila igre: standardna je novoštokavština zajedničko dobro i u razmatranju njezine pravopisne problematike treba da svi suraduju, savjetuju se, naprosto profesionalno, a nakon toga svaka sredina formulira i donosi propise sama, jednostavno zato što je i svoj oblik i svoju praksu standardne novoštokavštine izgradila samostalno. A ako se bude tako radilo, onda će sam jezični sustav i dosad ustaljena tradicija osigurati da se postigne stabilna pravopisna kultura bez još jednoga skokovitog udara, i da ujedno za tu kulturu svatko konačno sam ponese odgovornost.

¹ Izvan područja ovih jednačenja fonološko načelo dolazi u kušnju jedino još u pisanju glasa *j*, ali ovu problematiku ostavljam po strani.

² U složenu problematiku pravoga značenja nazivâ: *morfonološki, etimološki, korijenski, organički, tradicionalni, historijski pravopis* ne možemo se ovdje upuštati.